

Tálas Péter

Integrációk szorításában. A kelet-közép-európai térség biztonságáról 1990-2010

Jelen írás a kelet-közép-európai térség biztonságának elmúlt két évtizedbeli főbb jellegzetességeivel foglalkozik két metszetben: egyrészt a kül- és biztonsági opciókat vizsgálja, másrészt a térség biztonságát meghatározó makrofolyamatokat. A biztonság fogalmát a koppenhágai iskola tanításának megfelelően széles értelemben használja¹ –katonai, politikai, gazdasági, környezeti és a társadalmi biztonság dimenziói –, azért, hogy a lehető legközelebb kerüljön a térség társadalmi által a köznap nyelvben használatos biztonságfogalomhoz. Ez két szempontból is indokolt: a) az átlagpolgárok – amint azt a különböző szociológiai vizsgálatok is bizonyítják – először a megélhetést garantáló munkahelyek biztonságához, az egészség- és nyugdíjbiztosítási jogosultsághoz kapcsolódó szociális biztonságra (a jelenlegi pénzügyi- és gazdasági világválság közepette a szociális biztonság nál szélesebb gazdasági biztonságra), ill. a társadalmi együttélés belső rendjéhez (az egyes ember életének, személyének, javainak és jogainak biztosításához) kapcsolódó közbiztonságra gondolnak a szó hallatán. Kevésbé érzékenyek a nemzetközi biztonságra, amely a hatalmi politizálás hagyományaiban gyökerezik. b) a szerző úgy véli, a térség akkor lehet sikeres, ha a lehető legnagyobb mértékben figyelembe veszi az itt élő társadalmak jellegzetességeit, elvárásait, igényeit. Ez teszi a biztonságpolitikákat olyan törekvéssé, amellyel az átlagpolgárok is nagy számban tudnak azonosulni. Mivel első pillantásra a térséghez tartozó államok és társadalmak meglehetősen heterogén képet mutatnak, indokoltnak látszik jelezni, melyek azok a tényezők, melyek miatt e térség mégis régióként fogható fel. Ezek közül a szerző alábbi kettőt tartja a legfontosabbaknak. A régió biztonsága az európai biztonság része, az itt található államok és társadalmak biztonságát az európai biztonság peremfeltételei határozzák meg. Ez annak ellenére igaz, hogy az erőviszonyok, a nemzetközi szerződésekhez, rezsimekhez és a szövetségi rendszerekhez való tartozás és a státusz tekintetében igen különbözőek az entitások a régión belül. Paradox módon – ismét a koppenhágai iskolára hivatkozunk:² Kelet-Közép-Európa felfogható egy regionális biztonsági komplexumként is, mivel a térség államainak biztonsága egyenként jobbára értelmezhetetlen, mivel történeti fejlődésüknél fogva az itteni társadalmak nagyon erősen egymásra reflektáló biztonságpercepcióval rendelkeznek.

Biztonságpolitikai opciók

Az 1989-90-es rendszerváltással elméletileg közel fél tucat biztonságpolitikai opció nyílt meg a függetlenné váló kelet-közép-európai államok előtt,

¹ Lásd erről: BUZAN, Barry – WEAVER, Ole – DE WILDE, Jaap: *Security – A new framework for analysis*, Boulder, Lynne Rienner, 1998. 239.

² BUZAN, Barry – WEAVER Ole: *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003. xxvi+564.

azonban az elvi lehetőségek megvalósulásának igen különböző volt a politikai realitása. Felsorolásuk mindemellett azért fontos, mert plasztikusan szemléltetik azt, hogy a rendszerváltást követő biztonságpolitikai fordulat a térségben korántsem volt automatikus, illetve nem szükségképpen vezetett egyetlen kizárólagos opció elfogadásához. Még akkor sem, ha napjainkban a kelet-közép-európai politikusok előszeretettel nevezik történelmileg szükségszerűnek a nyugati orientáció meghatározóvá válását a térség biztonságpolitikájában. Jóval közelebb járunk az igazsághoz, ha Kelet-Közép-Európa biztonságpolitikai fordulatát egy olyan – a rendszerváltások és a bipoláris világrend felbomlásának menete, illetve történései által meghatározott – folyamatnak tekintjük, amely során mindenütt számos opció került időlegesen előtérbe. Zömük 1989-1995 között jelentőségét veszítette, s csak egy hosszabb fejlődés során konszolidálódtak azok a különböző stratégiai irányok, amely ma a kelet-közép-európai államok hivatalos biztonságpolitikáját jelentik.

A bipoláris világrend bukását követően a kelet-közép-európai biztonságpolitikai vitákban az alábbi opciók vetődtek fel:

Keleti opció: a Szovjetunióval/Oroszországgal való – módosított formájú és tartalmú – szövetség fenntartása. Ez a lehetőség a térség legtöbb állama számára részben politikai értelemben volt elképzelhetetlen (a rendszerváltás egyik leglényegesebb eleme ugyanis éppen a szovjet érdekszférából való kiszabadulás volt), részben pedig az tette irreális, hogy 1991-ben felbomlott a szovjet birodalom, s kiderült, hogy a volt szovjet utódállamok nemzeti érdekei is merőben különböznek Moszkva törekvéseitől. A keleti orientációt azonban korántsem tekinthetjük csupán elméleti opciónak. A szűkebb kelet-közép-európai térségből ugyanis – bár eltérő motivációk alapján, de – mind a mecari Szlovákia (1993-1998 között),³ mind pedig a milosevicsi Jugoszlávia (1991-2000 között)⁴ ezen az opció mellett tette le a voksát, nem is beszélve természetesen a lukasenkói Fehéroroszországról.⁵

A semlegesség, illetve a biztonsági garanciák opciója. Jóllehet a semlegesség alternatívájával kapcsolatban – különösen az 1990-es évek első felében – komoly politikai nosztalgia volt tapasztalható a kelet-közép-európai politikai elitek egy részében,⁶ alapvetően e biztonságpolitikai opciót is a bipoláris világrend fel-

³ A problémáról lásd: DULEBA, Aleksander: *The Blind Pragmatism of Slovak Eastern Policy*, RC SFPA, Bratislava, 1996. 54. DULEBA, Aleksander –LUKAČ, Pavol –WLACHOWSKY, Miroslav: *Foreign Policy of the Slovak Republic*, RC SFPA, Bratislava, 1998. 63.

⁴ Lásd JUHÁSZ József – MAGYAR István – TÁLAS Péter – VALKI László: *Koszovó – egy válság anatómiája*, Osiris, Budapest, 2000. 170-174.

⁵ Lásd KOZSOKINA, E. M. (szerk.): *Belorusszia: puty k noim gorizontam*, Moszkva, 1996. VAINIENE, Ruta –KRÓLIKOWSKA, Elzbieta –PŁOSKONKA, József –ROMANOV, Vladislav (szerk.): *Belarus: Reform Scenarios*. Stefan Batory Foundation, Varsó, 2003. EBERHARDT, Adam: *Cele i kierunki polityki zagranicznej Republiki Białoruś*. PISM Biuletyn Nr. 45 (153) Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Biuro Analiz, 2003. szeptember 3. 4. LYNCH, Dov (ed.): *Changing Belarus*. Chailiot Paper 85. ISS, 2005. november. 132. SADOWSKI, Rafał: *Białoruś 2006*. Raport OSW, Warszawa, 2007. 26. KONOŃCZUK, Wojciech: *Trudny „Sojusznik”*. Białoruś w polityce Rosji, Prace OSW, Zeszyt nr 28. Warszawa, 2008. szeptember 15. 54.

⁶ Magyarországon – különösen az 1990-es évek első éveiben (leginkább addig, amíg a magyar rendszerváltás egyik legfőbb legitimáló hivatkozása az 1956-os magyar forradalom volt) – igen nép-

bomlása tette irreálissá. A kétpólusú világrend megszűnését követően ugyanis már nem volt igazán mi között semlegesnek lenni, és (Oroszországon kívül) nem voltak olyan releváns nagyhatalmak sem, amelyek egy-egy ország semlegességét garantálták, illetve respektálták volna. Emellett azt a semlegességgel kacérkodó politikusok is világosan látták, hogy a kelet-közép-európai országok egész egyszerűen szegények ahhoz, hogy a semlegesség biztonságpolitikai kitériumait osztrák, finn, svéd vagy svájci minőségben valósítsák meg.

A semlegesség egyik változata, a nagyhatalmak által garantált biztonság alternatívája az orosz vezetés által inspirált biztonságpolitikai opció volt. Az Andrej Kozirjev és Borisz Jelcin által először 1993-94-ben megfogalmazott elképzelés szerint a közép-kelet-európai térség biztonságát egy Oroszország és Nyugat-Európa, illetve Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok közötti egyezmény szavatolta volna. Az opció a térség számára mindenekelőtt azért volt elfogadhatatlan, mert a javaslat a kelet-közép-európai térség országait – hasonlóan az 1989 előtti szovjet állásponthoz – továbbra is csupán az európai biztonság tárgyának, nem pedig alanyának tekintette. A semlegesség alternatívája utójára a NATO-csatlakozás kapcsán kialakult térségbeli vitában vetődött fel. Az opciót ekkor képviselők nem tagadták ugyan a nyugati orientáció szükségességét, de ez értelmezésükben csupán az európai integrációs intézményeket ölelte volna fel.⁷

Hivatalos külpolitikai irányvonalként a semlegesség csupán Ukrajna (1991-1997), illetve Moldova esetében fogalmazódott meg (utóbbinál ezt az alkotmány is tartalmazza), vagyis azon új államokban, ahol a függetlenség kikiáltását követően is erős maradt Moszkva befolyása.⁸

A közép-európai opció: Az 1990-es évtized első éveiben a semlegességnél jóval realitásabbnak tűnt egy közép-európai regionális biztonsági struktúra kiépítése, amelynek nem csupán az 1940-es évekre visszanyúló történelmi hagyományai voltak,⁹ de az 1989-ben megalakított Quadragonale és az ebből 1990-ben létrehozott Pentagonale révén – bizonyos értelemben – a politikai alapjai is.¹⁰ Az 1991-ben

---

szerű volt a Nagy Imre miniszterelnök által 1956-ban megfogalmazott semlegesség. Az évtized első felében a lengyel, a cseh és szlovák biztonságpolitikai vitákban is gyakran felmerült ez az opció.

⁷ A semlegesség problematikájáról lásd: GARTNER, Heinz: *Models of European security and options for the new 'neutral' members in the European union - the Austrian example*, European Security, Volume 5. Issue 4. (Winter), 1996. 604-613. UJJ András: *A semlegesség tartalom és formaváltozása*, Védelmi Tanulmányok 14. SVKI, Budapest, 1997.

⁸ Lásd erről: PETERSEN, Phillip: *Security policy in the post-soviet Slavic heartland and Moldova*, European Security, 1746-1545, Volume 1. Issue 3. 1992. 295-351. PÓTI László: *Új elemek az ukrán kül- és biztonságpolitikában*, SVKK Elemzések, 2004/5. PHINNEMORE, David: *Moldova: a step too far for EU enlargement?*, ECPR - 3rd Pan-European Conference on EU Politics, Bilgi University, Istanbul, Turkey, 21-23 September 2006. <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/031.pdf>

⁹ A második világháború éveiben a csehszlovák-lengyel konföderációt célul tűző Sikorski - Beneš-terv, illetve az 1945-48 közötti délszláv, illetve magyar-román konföderációs tervek.

¹⁰ A Quadragonale 1989-ben, a rendszerváltás küszöbén jött létre olasz kezdeményezésre, eredetileg négy ország (Olaszország, Ausztria, Jugoszlávia és Magyarország) konzultatív együttműködési fórumaként, amely néhány projektszintű együttműködést (úthálózat, kikötők stb.) is megvitatott, illetve kezdeményezett. 1990 májusában Csehszlovákia is csatlakozott a konzultatív együttműködéshez, amelyet 1990. augusztus 1-jén intézményesítettek a résztvevők. A nyilvánosság előtt ez az együttműködési fórum „Pentagonale” néven vált ismertté. 1991-ben Lengyelország csatlako-

Lengyelországgal kibővülő Hexagonale, illetve az 1992-ben útjára indított Közép-Európai Kezdeményezés (KeK) azonban alapítói szándéka ellenére sem vált a térség együttműködésének motorjává. A regionális együttműködést és a térség európai integrációjának elősegítését célul tűző konzultatív fórum politikai relevanciáját ugyanis jelentősen csökkentette a visegrádi együttműködés, a CEFTA, mindennek előtt pedig a közép-európai országok EU-val kötött társulási egyezményei.

Hagyományos biztonságpolitikai szempontból az 1990-es évek elejének számos regionális kezdeményezése közül csupán a visegrádi együttműködésnek volt biztonságpolitikai vonatkozása.¹¹ Jóllehet, még mielőtt a csoport hivatalos alapító rendezvényére 1991. február 15-én Visegrádon sor került volna, voltak, akik arra gondoltak, hogy annak lehet valamilyen katonai szövetségre emlékeztető funkciója is. A szakemberek korabeli véleménye azonban az volt, hogy a regionális együttműködés nem helyettesítheti a nyugati integrációra törekvést, beleértve a biztonsági intézményekhez való csatlakozást is.¹² Így a csoport feladata arra korlátozódott, hogy összehangolja Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország elszakadását a szovjet bloktól (pl. a Varsói Szerződés feloszlata és szovjet csapatkivonások terén), és fokozza kollektív ráhatásukat a Nyugatra integrálásuk érdekében. Bár a négy ország együttműködése azóta rendszeressé, szerteágazóvá és magas szintűvé (államelnöki, kormányfői, miniszteri) vált, az együttműködés – már ami a lehetőségeket és a konkrét eredményeket illeti – nem váltotta be az eredetileg hozzá fűzött reményeket, s nem vált a négy ország rendszeres politikai egyeztető fórumává (pl. az euro-atlanti integrációs politika terén).

Az 1996-ban útjára indított, s ma már a délkelet-európai térség valamennyi államára kiterjedő Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés (SECI)¹³ viszont elsősorban azért érdemel figyelmet, mert biztonságpolitikai szempontból éppen a nem katonai fenyegetések, potenciális fenyegetések és kockázatok (az ember- és kábítószer-csempészet, illetve a határokon átívelő bűnözés) közös megfékezését tűzte célul.

---

zott az együttműködéshez, amely ekkor „Hexagonaléra” változtatta nevét. Lengyelország belépésével egyben földrajzi súlypontja is némileg áthelyeződött. 1992-ben, Jugoszlávia felbomlását követően, az együttműködéshez először Horvátország és Szlovénia csatlakozott, s az együttműködést ettől kezdve nevezik Közép-európai Kezdeményezésnek. Az évek folyamán fokozatosan bővülő KeK-nek jelenleg a balti államok kivételével valamennyi kelet-közép-európai ország tagja. Földrajzi kiterjedése és taglétszámának növekedése ellenére a KeK nem vált a regionális együttműködés motorjává, miként azt létrehozói eredetileg tervezték.

¹¹ A Csehszlovákia (ill. ennek 1993-as szétválását követően a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság) Lengyelország és Magyarország politikai gyűjtőnévévé vált regionális együttműködés fórumot, illetve az említett országok közötti együttműködés alapelveit az 1991. február 12-15. között tartott visegrádi találkozáson alakították ki, bár az együttműködés kezdetei 1990-re nyúlnak vissza. A visegrádi együttműködés hivatalosan mindmáig a négy ország legfontosabb közös, de nem intézményesített konzultatív fóruma.

¹² A önálló kelet-közép-európai katonai szövetség gondolata később is felmerült a térségben. 1992 tavaszán például Lech Wałęsa lengyel elnök hivatalosan is javaslatot tett egy közép-európai biztonsági struktúra kiépítésére (NATO-bis). Az elsősorban taktikai jellegű kezdeményezés azonban nem talált pozitív visszhangra sem Lengyelországon belül, sem pedig azon kívül.

¹³ Lásd részletesebben: www.secicenter.org

Annak, hogy az elmúlt két évtizedben a közép-európai biztonságpolitikai opció kialakítására tett kísérletek nem jártak átütő sikerrel, alapvetően négy lényeges oka volt. Először is az a térség legtöbb országában eluralkodó szemlélet, mely szerint egyedül és önállóan kedvezőbbek a térség országainak integrációs, illetve csatlakozási esélyei. Másodszor az a tény, hogy a NATO-csatlakozás perspektívájának 1994-es megnyílásával a biztonság katonai dimenziójának önálló térségbeli szavatolása lényegében a legtöbb országban lekerült napirendről. Harmadszor, a térség politikai elitjeinek azon meggyőződése, illetve félelme, hogy a regionális együttműködés nem helyettesítheti a nyugati integrációt, sőt az ilyen típusú kezdeményezések hátráltathatják az előbbi folyamatot. S végül negyedszer: a NATO és az EU ellentmondásos viszonya a térség regionális kezdeményezéseihez. A Nyugat ugyanis (miközben meghirdetett programjainak jelentős része a kelet-közép-európai régiót, mint egészet célozta meg) az 1990-es évek folyamán végig egy leginkább a „*regionális együttműködés – igen, regionalizmus* (értsd: regionális szintű érdek megjelenítés) – *nem*” jelszóval jellemezhető politikát folytatott térségünkkel szemben. Ennek üzenete pedig a gyakorlatban nem csupán gátolta a régió belüli együttműködést, de integrációs vetélytársakká is tette a renacionalizáció következtében amúgy is széttöredező kelet-közép-európai térség országait.

A biztonság önálló szavatolásának opciója: A kelet-közép-európai térség egyes országaiban a rendszerváltás kezdetének sajátos kényszeralternatívájaként vetődött fel az önerőre való támaszkodás opciója. A térség korabeli politikusainak egy részében a szovjet blokk szétesése, a nyugati biztonsági intézmények garancianyújtási készségének hiánya, a regionális együttműködés kialakulatlansága, a semlegesség gyakorlati megvalósíthatatlansága, valamint a szomszédsági kapcsolatokban rejlő látens, illetve a délszláv térség nemzeti-etnikai ellentétei által szított nyílt konfliktusok szülték meg ezt a biztonságpolitikát túlzott mértékben renacionalizáló elképzelést. Az opciót védelmi vonatkozásában igen jól szemlélteti a Magyarországon rövid időre felmerülő „*körkörös védelem*” koncepciója, amely azonban – tekintettel az ország méreteire, geopolitikai adottságaira – megmaradt az elmélet szintjén. A biztonság önálló szavatolásának agresszív és támadó jellegű variációját viszont a milosevicsi Szerbia valósította meg akkor, amikor háborút indított előbb Jugoszlávia szétesését megakadályozandó, majd ennek kudarcát követően a szerbek lakta jugoszláv területek („*Szerboszlávia*”) egyesítése érdekében.

Az összeurópai (kollektív) biztonsági rendszer szorgalmazása az EBEÉ keretein belül. A kelet-közép-európai rendszerváltás eufóriája és a bipoláris európai szembenállás meghaladásának igénye szülte meg a helsinki folyamatra alapozott összeurópai biztonsági rendszer alternatíváját. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 1990-91-es sikereinek fényében ugyanis rövid ideig sokaknak úgy tűnt, hogy az EBEÉ/EBESZ válhat az európai kontinens átfogó politikai-biztonsági intézményévé. Olyan fórummá, illetve szervezetté, mely stabil biztonsági kereteket és együttműködési teret képes nyújtani az új demokráciák számára. Egy ideig erősítette ennek az argumentációnak az erejét és valószínűségét a hasonló irányba mutató szovjet/orosz érdekeltség is. Miután az 1990-es évek eu-

rópai változásai – mindenekelőtt pedig a jugoszláv válságban betöltött szerepe – leértékelték az EBEÉ/EBESZ-t a kontinens biztonságpolitikai architektúráján belül, ez az opció sem válthatta be a korábban hozzá fűzött reményeket.¹⁴

Euro-atlanti opció: Mivel a kelet-közép-európai térség legtöbb országa számára a rendszerváltás legfőbb célját a fejlett országokhoz való gazdasági-társadalmi felzárkózás jelentette, a kül- és biztonságpolitika területén az elmúlt másfél évtizedben a nyugat-európai és az észak-atlanti intézményekhez (az Európai Közösségekhez/Európai Unióhoz, valamint a Nyugat-Európai Unióhoz és a NATO-hoz) való közeledés volt az egyik legfőbb prioritás. Fontos hangsúlyozni, hogy a nyugat-európai intézményekbe, illetve az észak-atlanti biztonsági rendszerbe való betagozódásuk lehetséges üteméről vallott felfogás, illetve a két intézmény valamelyikének preferálása az 1990-es évtized első éveiben egyfajta distinkcióhoz vezetett a nyugat-európai, illetve az észak-atlanti opció között. Mert bár a térség országai számára – akárcsak a NATO-hoz való politikai közeledés – az észak-atlanti opció is a kezdetektől kül- és biztonságpolitikájuk prioritásaként jelent meg (mindenekelőtt az Egyesült Államoknak a nyugati biztonsági rendszerben elfoglalt meghatározó szerepe miatt), a kelet-közép-európai politikai elitek egy része a rendszerváltást követő első években elsősorban az európai opciót preferálta. Természetesen fakadt e törekvés egy olyan politikai helyzetből, amelyben szinte valamennyien a Varsói Szerződés tagjai voltak (1991 júniusáig), területükön szovjet csapatok állomásoztak (1993 szeptemberéig), és amelyben mind a NATO, mind pedig a kelet-közép-európai társadalmak felkészületlenek voltak utóbbiaknak az atlanti szövetséghez való csatlakozására. Kezdetben a nyugat-európai opciót erősítették az Európai Közösségekkel kötött társulási egyezményekhez fűződő térségbeli illúziók is.

A belátható időn belüli NATO-tagságnak a hivatalos biztonságpolitikákba való felvételére csupán azt követően került sor a kelet-közép-európai országokban (elsősorban Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban), hogy véglegesen kiderült: az EK Bizottsága – amely abban az időben éppen az integráció mélyítését elősegítő nagy európai projektekkel (a Gazdasági és Monetáris Unió létrehozásával, az euró bevezetésével, a közös kül- és biztonságpolitika kialakításával), illetve az ezeket magában foglaló maastrichti szerződés előkészítésével volt elfoglalva – éles érdekellentétet lát az európai integráció mélyítése és bővítése között. Vagy általánosabban fogalmazva: miután kiderült, hogy az 1970-es és 1980-as évek helyben járása után éppen dinamizálódó EK-t egészen egyszerűen váratlanul és felkészületlenül érte a kétpólusú világrend összeomlása, illetve a nyomában meginduló kelet-közép-európai rendszerváltás, nem is beszélve a bebocsátásért kopogtató szegény keleti rokonok megjelenéséről a közösségi Európa küszöbén.¹⁵

¹⁴ Az EBESZ-ről lásd OSVÁT Szabolcs – OSVÁT Krisztina – IMRE Lajos: *Az EBESZ szerepe az európai biztonsági rendszerben*, Védelmi Tanulmányok 48. SVKH, Budapest, 2002.

¹⁵ Csupán érdekességképpen említjük meg: a Delors-féle Bizottság kezdetben még az EK átlagánál magasabb fejlettségű Ausztria belépési terveit sem támogatta. Bécs 1989-ben benyújtott csatlakozási kérelmére ugyanis Brüsszel az Európai Gazdasági Térség integrációs mellékvágánynak tekinthető tervével válaszolt.

Azzal az európai és atlanti opció közötti distinkcióval tehát, amely a bipoláris világrend bukását követően a 2002-2003-as nemzetközi Irak-vitában vált mindenki számára látványossá és érzékelhetővé, a kelet-közép-európai országok már az 1990-es évek elején is találkoztak egyszer. A három említett ország integrációs politikájában a társulási megállapodásról szóló, 1990 decemberében megkezdődő tárgyalások egy éve alatt következett be az első komoly kijózanodás és hangsúlyeltolódás. Hamar kiderült ugyanis, hogy az EK nem ért egyet az európaizálódás eufóriájában élő visegrádiak által szorgalmazott gyors csatlakozással, sőt, eredetileg még ennek szándékát sem kívánta rögzíteni a társulási megállapodásokban. Kiderült továbbá az is, hogy az EK a visegrádiak várakozásainál és reményeinél jóval szűkebb tartalmú és alapvetően aszimmetrikus társulási egyezményt kíván kötni. Az 1989-90-ben a „Vissza Európába” jelszó jegyében hatalomra került kelet-közép-európai politikai eliteket azonban valószínűleg az érintette legkellemetlenebbül, amikor végleg kiderült, hogy az út a korábban reméltnél jóval hosszabb lesz, az Európai Unióhoz való csatlakozás feltételei pedig – épp az integráció mélyülése miatt – minden korábbi bővítésnél szigorúbbak lesznek. Ilyen körülmények között Varsó, Budapest és Prága különösen hálás lehetett az atlanti szövetséget vezető Egyesült Államoknak, amikor annak vezetése 1993-94 fordulóján kilátásba helyezte a teljes jogú NATO-tagság lehetőségét, melyet ráadásul Washington – legalábbis az Unió bővítési ütemével összevetve – igen rövid idő alatt (1999 márciusára, illetve 2004 márciusára) le is vezényelt.

Ezzel nem azt kívánom sugallni, hogy a kelet-közép-európai térség államainak politikai elitjeiben az elmúlt két évtizedben kialakult atlantizmust kizárólag az elhúzódozó EU-csatlakozás miatti elégedetlenségük motiválta volna. Általános és közös okként sokkal inkább azt a térség politikusaira (és részben társadalmaira is) jellemző, a rendszerváltás első éveiben kialakult szemléletet jelölhetjük meg atlantizmusuk fő forrásának, amely az Európai Uniót kizárólag gazdasági nagyhatalomként értelmezte, s biztonságpolitikai szempontból csupán a NATO-t tekintette releváns nemzetközi szervezetnek, s a NATO keretén belül katonai és biztonságpolitikai szempontból az Egyesült Államokat látta az egyetlen hiteles globális nagyhatalomnak.

Európaizálódás, renacionalizáció, globalizáció

A kelet-közép-európai térség 1989-90 utáni biztonságpolitikai irányváltását a legáltalánosabb szinten az európaizálódás¹⁶ és a renacionalizáció fogalmaival ra-

---

¹⁶ Az európaizálódás fogalmát számos szerző, számos különböző értelemben használja. Ld. LADRECH, Robert: *Europeanization of Democratic Politics and Institutions: the Case of France*, Journal of Common Market Studies, Vol. 32. No. 1. 1994. 69-88. SMITH, Michael E.: *The Europeanization of European Political Cooperation: Trust, Transgovernmental Relations, and the Power of Informal Norms*, Political Relations and Institutions Research Group Working Paper 2.44 November 1996 <http://www.ciaonet.org/wps/smm01/>; RISSE, Thomas - GREEN COWLES, Maria - CAPORASO, James (eds.): *Europeanization of Domestic Change*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2001. OLSEN, Johan P.: *The Many Face of Europeanization*, ARENA Working Papers, 2002. WP 01/02 http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2002/papers/wp02_2.htm; RADAELLI, Claudio M.: *The Europeanization of Public Policy*, IN: FEATHERSTONE, Kevin - RADAELLI,

gadhajtuk meg. E két, egy időben zajló folyamat a térség valamennyi országát érintette és érinti ma is. A gazdasági-társadalmi válságból való kilábalás és a gyors modernizáció reményében ugyanis a bipoláris világrend összeomlását követően szinte valamennyi kelet-közép-európai nemzet céljai között megjelent az európai politikai értékeken alapuló demokratikus jogállam és a piacgazdaság kialakítása, az európai gazdasági, illetve az euroatlanti biztonsági szervezetekhez való közeledés szándéka. Másfelől viszont – a tömbpolitika által évtizedekig rájuk oktrojált korlátozott szuverenitás fogságából kiszabadulva – valamennyien megkísérelték újrafogalmazni nemzeti érdekeiket, önálló kül- és biztonságpolitikájukat, s igyekeztek az adott körülmények között a lehető legteljesebb körűvé tenni szuverenitásukat. Vagyis bizonyos értelemben visszatértek a nemzetfejlődésnek arra a történelmi útjára, amelyről a második világháborút követően vagy azt megelőzően letérni kényszerültek.

Az Európán belüli történelmi aszinkronitás

Ez utóbbit azért fontos hangsúlyoznunk, mert az ún. euro-autonomizmus¹⁷ hívei gyakran hajlamosak megfeledkezni arról, hogy a nyugat-európai és a kelet-közép-európai térség társadalmi a nemzetfejlődést illetően eltérő történelmi pályán mozogtak és mozognak alighanem ma is. S itt nem csupán a megkésetttség régóta közismert jelenségére¹⁸ vagy a két térség nacionalizmusainak eltérő jelle-

---

Claudio M. (eds.): *The Politics of Europeanization*, Oxford University Press, Oxford, 2003. 27-56. NOUTCHEVA, Gergana et al: *Europeanization and Secessionist Conflicts: Concepts and Theories*, IN: COPPIETERS, Bruno et al (eds.): *Europeanisation and Conflict Resolution: Cases from the European Periphery*, Academia Press, Gent, 2004. 1-35., <http://www.ecmi.de/jemie/download/1-2004Chapter1.pdf>; MAJOR, Claudia –POMORSKA, Karolina: *Europeanisation: Framework or Fashion?*, CFSP Forum, Volume 3. Issue 5. 2005. szeptember, 1-4. www.fornet.info/CFSPforumpastissues.html

¹⁷ Miként közismert, az Atlanti-óceán két partja között, még inkább pedig az Európán belül folyó euro-autonomista versus atlantista vita három fő kérdésre fókuszál: az európai integráció tartalmára, az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyra, illetve a posztbipoláris világrend kívánatos jellegére. Az integráció tartalmát illetően a vita – melyet az autonóm Európa hívei gyakran a frappáns „Európa-supermarket” versus „Európa-nagyhatalom” ellentét párral jellemeznek – lényegében arról folyik, hogy vajon az Egyesült Államokkal szoros partnerségben lévő Európai Unió globális gazdasági szerepe mellett politikai-katonai értelemben is önálló globális szerepre hivatott-e. Az Egyesült Államokhoz fűződő viszony terén pedig arról, hogy vajon az egyre globalizálódó világban az Amerika és Európa közötti érdek- és értékkülönbségek perspektivikusan oly mértékűek-e, melyek indokolták teszik Európa részéről a teljes körű és maradéktalan politikai-katonai autonómia felvállalását, illetve az ehhez szükséges európai erőfeszítéseket. Avagy a napjainkban számos tekintetben kétségtelenül aszimmetrikus partneri viszony e nélkül is kiegyensúlyozható (pl. a felek biztonságpolitikai komplementaritásának erősítésével, a biztonságpolitikák kölcsönös változtatásával stb.). Végül a posztbipoláris világrend kívánatos jellegét illetően a vita központi kérdése az, hogy vajon a nemzetközi hatalmi rendszerben az Európai Uniónak fel kell-e vállalnia a politikai-katonai fék, illetve ellensúly szerepét a hiperhatalmi helyzetbe került Egyesült Államokkal szemben.

¹⁸ Lásd BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 508. GERSCHENKRON, Alexander: *Gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 552. BALOGH András – ROSTOVÁNYI Zsolt – BÚR Gábor – ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*, Korona Kiadó, Budapest, 2002. 544.

gére¹⁹ kell gondolnunk, de arra is (sőt témánk szempontjából leginkább arra), hogy Kelet-Közép-Európa második világháború utáni történetéből gyakorlatilag teljesen kimaradt az integrációnak az az organikus fejlődése, amely Európa nyugati felét a bipoláris világ felbomlásakor az Európai Unió – s ezáltal a politikai integráció felé mutató CFSP és ESDP – létrehozásához vezette.

Az Európa-nagyhatalom hívei hajlamosak elfeledkezni azokról a nehézségekről is, amelyek az európaizálódás és renacionalizáció *egyidejűségéből* fakadnak. Nevezetesen legfőképpen arról, hogy Kelet-Közép-Európa esetében egy olyan térségről van szó, ahol a társadalmaknak, nemzeteknek, államoknak egyszerre kell adekvát választ és eszközt találniuk a renacionalizáció által felszínre hozott régi, megoldatlan problémákra, illetve azokra az új kihívásokra, amelyekkel első ízben európaizálódásuk során szembesülnek. Arra, hogy ezek a válaszok és az eszközök sokszor milyen kiáltó ellenmondásba kerülhetnek – például milyen tragikus következményei lehetnek a békés konfliktusmegoldási kísérleteknek ott, ahol a fegyverek ereje az úr, vagy a multikulturális együttéléshez való doktriner ragaszkodásnak ott, ahol a nemzetállamok gründolása etnikai tisztogatásokhoz vezet – aligha találhatunk szemléletesebb példát a délszláv válságnál.²⁰

A fenti képletet csak tovább bonyolítja, hogy az európaizálódás és a renacionalizáció folyamata a kelet-közép-európai térség különböző nemzeti esetében – államjogi helyzetüktől, társadalmak szerkezetétől, demokratikus politikai hagyományaik minőségétől, kulturális tradícióiktól, gazdaságaik nyitottságától és fejlettségétől függően – meglehetősen *eltérő mélységű és intenzitású* volt, és az még ma is. Míg például a renacionalizáció a korábban is önálló államisággal rendelkezők esetében formálisan „*csupán*” a modern jogállamiság megteremtését, nemzetgazdaságuk piacgazdasággá alakítását, valamint kül- és biztonságpolitikájuk nemzeti alapokra való helyezését jelentette, addig a renacionalizálódás hatására felbomló föderatív államok nemzeteinek esetében az önálló és szuverén nemzetállamiság teljes – társadalmi, politikai és intézményi – vertikumának kiépítésével járt együtt. Míg az előbbi esetben elsősorban a nemzetállam külső integrációjára való felkészülés, illetve az ezt elősegítő európaizálódás lett a domináns probléma, az utóbbiak esetében a nemzetállam belső integrációjának megteremtése, illetve megerősítése lett a rendszerváltás kulcskérdése, és ebben az újjáéledő nacionalizmusokra hárult a legfőbb integratív szerep. Kissé leegyszerűsítve arról van szó, hogy a közép-kelet-európai országok többségében a társadalom nemzetközi integrációját meg kellett és meg kell előznie nemzeti integrációjuknak. Vagy még egyszerűbben szólva: a

---

¹⁹ Lásd SZÜCS Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*, Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 137. BIBŐ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, IN: BIBŐ István: *Válogatott tanulmányok*, II. kötet, Magvető, 1986. 185-265.

²⁰ A délszláv válságról lásd JUHÁSZ József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*, Aula Kiadó Kft., Budapest, 1999. 374.; JUHÁSZ József - MAGYAR István - TÁLAS Péter - VALKI László: *Koszovó. Egy válság anatómiája*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 392.; JUHÁSZ József - MÁRKUSZ László - TÁLAS Péter - VALKI László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003. 328.

régió államainak nemzetközi érdekeik megfogalmazása előtt definiálniuk kellett és kell nemzeti érdekeiket, még akkor is, ha ennek olykor szélsőséges megnyilvánulásai a 20. század végén és a 21. század elején anakronizmusként hatnak.

A renacionalizációnak köszönhetően az elmúlt több mint másfél évtizedben alaposan átalakult és széttöredezett a kelet-közép-európai térség. A Szovjetunió szétesése, Jugoszlávia véres és máig befejezetlen felbomlása, illetve a csehszlovák szétválás nyomán új államalakulatok jelentek meg Európa ezen részének politikai térképén, komoly mértékben átrendezve régióink geopolitikai viszonyait, s az itteni nemzetek egymáshoz való kapcsolatát is. A föderatív államok felbomlásának módjában – sok egyéb mellett – a nemzeti eliteknek a nacionalizmushoz való hozzáállása volt az egyik kulcskérdés. Ott, ahol a nacionalizmus szélsőséges formáit az európaizálódó elit igyekezett „kordában tartani”, a szétválásra alapvetően békés formában került sor (Csehszlovákia). Hasonlóképpen ott is, ahol föderatív állam hegemon nemzete szabta meg a változások kereteit és feltételeit (Szovjetunió). Ott azonban, ahol hatalmi érdekei érvényesítése érdekében az elit meglovagolta, mi több, szította a nacionalizmust, s ahol egyetlen nemzet volt hegemon helyzetben, véres etnikai háborúkhöz vezetett a renacionalizáció (Jugoszlávia). Vagyis az európaizálódást egy a renacionalizáció által széttöredezett, új határok, új erővonalak és új ellentétek által szabdalta geopolitikai térben élték és élik meg a kelet-közép-európai nemzetek, s ez által az *európaizálódás befolyása és hatékonysága jelentősen csökken*.

Az európaizálódás és renacionalizáció sajátos kettősége igen erősen rányomta bélyegét a térségbeli országok kül- és biztonságpolitikájára is.²¹ Utóbbinak jelentős szerepe volt például abban, hogy az elmúlt másfél évtizedben a közép-európai biztonságpolitikai opció kialakítására és a regionális együttműködésre tett kísérletek (pl. a Közép-európai Kezdeményezés vagy a visegrádi együttműködés) nem jártak átütő sikerrel. Továbbá abban is, hogy a térség egyes országai között még NATO- és EU-csatlakozásukat követően is komoly és megoldatlan feszültségek mutatkoznak, például a kisebbségek kérdésében a magyar-román, illetve a magyar-szlovák kapcsolatokban. A térség gazdasági fejlődését biztosító uniós csatlakozás viszont egyértelműen az európaizálódás eredménye, még akkor is, ha az ehhez szükséges reformokat a térség országai csak a tagsági feltételek kényszerítő hatására, s nem egyfajta immanens modernizációs meggyőződésből valósították meg. Az európaizálódás és renacionalizáció folyamatainak ellenmondásossága azonban máig nem oldódott fel. Jól jelzi ezt az a tény, hogy a térség társadalmaiban és politikai elitjében máig érezhetően fennmaradt az a rendszerváltás első éveiben kialakult szemlélet, amely az Európai Uniót elsősorban gazdasági integrációként, gazda-

²¹ A térség biztonság és védelempolitikájának 1990-es évek elejei re-nacionalizációjáról lásd: Pál DUNAY: *Adversaries All Around? (Re)Nationalization of Security and Defence Policies in Central and Eastern Europe*, The Hague: Netherlands Institute of International Relations, Clingendael, 1994. 7-11. és 29-35. Pál DUNAY: *Whence the threat to peace in Europe?* IN: Pál DUNAY et al: *A lasting peace in Central Europe?* Chaillot Papers 20. 1995. október. <http://www.iss-eu.org/>

sági világhatalomként értelmezi. Biztonságpolitikai, s főként katonai szempontból azonban a NATO-t tekinti releváns nemzetközi szervezetnek, illetve a NATO-t vezető Egyesült Államokat látja az egyetlen teljes értékű és hiteles globális hatalomnak. A térség politikai elitjének ezt a szemléletét természetesen nem csupán a korábban jelzett és elsősorban a renacionalizációhoz kötődő hagyományos szuverenitás- és biztonságfelfogása tartja fenn, de az elmúlt másfél évtized európai politikai-hatalmi csatározásainak tapasztalatai, illetve CFSP-vel és az ESDP-vel összefüggő, Kelet-Közép-Európán kívüli viták is.²²

Globalizáció és biztonságpolitikai provincializmus

A térség régi és új államait természetesen nem hagyták érintetlenül a biztonságpolitika *globalizációjának* elmúlt másfél évtizedében tapasztalható tendenciái sem. A rendszerváltással együtt járó térségbeli válságok igen hamar rávilágítottak arra, hogy a nemzeti biztonság hagyományos – elsősorban annak katonai és külpolitikai dimenzióját előtérbe helyező – szűk felfogása idejétmúlt. A kelet-közép-európai emberek túlnyomó többségének szemében a biztonság elsődleges fogalmát a bipoláris világrend bukását követően annak szociális és közbiztonsági dimenziója jelentette, s jelenti ma is. Egyrészt, mert a rendszerváltás a térség valamennyi országában több évig húzódó gazdasági és szociális válsaggal járt együtt, másrészt, mert a térség nagy részének hagyományos katonai fenyegetettsége radikálisan csökkent. Az európai hagyományos fegyveres erőkről szóló szerződés, a Varsói Szerződés megszűnése, az első hadászati fegyverzetcsökkentési szerződés (START I) lisszaboni jegyzőkönyve, a daytoni béke és a posztjugoszláv térséget érintő szubregionális fegyverzetellenőrző egyezmény, a NATO-bővítés első és második köre, valamint az Európai Unió 2004-es bővítése – hogy csupán a rendszerváltás óta eltelt időszak biztonságpolitikai mérföldköveit említsük –, alapvető változást idéztek elő a térség biztonsági környezetében. Ennek eredményeképpen nem csupán a szembenálláson alapuló tömbpolitika fogságából szabadultak ki a térség államai, de túlnyomó többségük olyan, történelmileg ritkán adódó kedvező helyzetbe került, amikor közvetlen környezetéből – szándékok és eszközök híján – tényleges hagyományos katonai fenyegetéssel sem kellett és kell számolnia. Ez utóbbinak tulajdonképpen még a délszláv háborúk sem mondtak ellent, ezek ugyanis polgárháborúként indultak, és katonai értelemben sohasem terjedtek túl a volt Jugoszlávia területén.

---

²² Világosan utalnak erre a CFSP Watch éves jelentései (www.fornet.info/CFSPwatch.html), ill. a CFSP Forumban (www.fornet.info/CFSPforumpastissues.html) megjelent írások is. Lásd például: SEDIVY, Jiri: *The Impact of the New (Post-Communist) EU Member States on the CFSP*, CFSP Forum, Volume 1. Issue 3. 2003. november, 8-9. ZURAWSKI VEL GRAJEWSKI, Przemyslaw: *ESDP: A view from Poland*, CFSP Forum, Volume 1. Issue 3. 2003. november, 9-10. ; KHOL, Radek: *Czech Republic and the CFSP: One Year after Enlargement*, CFSP Forum, Volume 3. Issue 3. 2005. május, 7-9. GENOV, Georgy: *The Impact of CFSP on Bulgaria's Foreign Policy*, CFSP Forum, Volume 3. Issue 3. 2005. május, 13-16. EDWARDS, Geoffrey: *The New Member States and EU Foreign Policy Making*, CFSP Forum, Volume 3. Issue 6. 2005. november, 13-16.

Ugyanakkor a hagyományos katonai fenyegetés csökkenése, illetve a biztonságfelfogás említett változása – épp az erős renacionalizáció következtében – korántsem hozta automatikusan magával a biztonság és védelem szintén hagyományos, territoriális értelmezésének feladását, a szuverenitás és a nemzeti érdek modern értelmezésének széles körű elterjedését, illetve a nemzeti határokon túlmutató, proaktív kül- és biztonságpolitika valódi társadalmi elfogadását. Ennek eredményeként, a gazdasági és politikai szempontból számos tekintetben látványosan európaizálódó kelet-közép-európai társadalmak *biztonságfelfogása továbbra is szűk és korlátozott*, kül- és biztonságpolitikai szemléletük pedig nem egyszer még a korábbi korszakhoz képest is *provinciálisabbnak* tűnik. A térség társadalmi például nehezen fogadják el, hogy amennyiben biztonságpolitikai kihívásként tekintenek a kábítószerek terjedésére, akkor nem lehet közömbös számukra, hogy Afganisztán mind a mai napig a világ egyik legnagyobb kábítószeralapanyag-termelője. Nehezen tudatosul bennük az is, hogy az illegális migrációval nem csupán határaikon vehetik fel a harcot, de oly módon is, hogy a migráció okainak felszámolásához külföldön nyújtanak segítséget. A nemzeti haderő alapvető feladatának továbbra is az ország védelmét tekintik, s többnyire elutasítják azt a modern felfogást, mely szerint a missziókban részt vevő hadsereg az állami külpolitika eszköze. Általánosabban fogalmazva: nehezen tudatosul bennük, hogy a területvédelem helyett az érdekvédelem és érdekérvényesítés a modern biztonságpolitika kulcskérdése.

Ami a globális biztonságpolitikai tendenciák további térségbeli érvényesülését illeti, a posztjugoszláv térség válságának és háborúinak, illetve a poszt-szovjet térség fegyveres konfliktusainak időszakában a közép- és kelet-európaiak a kontinensen mindenkinél közelebbről figyelhették meg és érzékelték a működésképtelen államok biztonságpolitikai veszélyességét, illetve a nem állami szereplők – mindenekelőtt a nemzeti és etnikai kisebbségek – növekvő biztonságpolitikai súlyát. Érdemes azonban felhívni a figyelmet arra is, hogy a hagyományos kelet-közép-európai nacionalizmus erősödéséhez, illetve fennmaradásához nem csupán a renacionalizálódó és emancipálódó nemzeti és etnikai kisebbségek növekvő befolyása járult hozzá, s ennek továbbélése nem csupán a jelentős (határon belüli vagy túli) kisebbségekkel rendelkező országokra jellemző. Paradox módon a nacionalizmusnak e történelemben gyökerező típusát az olyan, az európaizálódás folyamatoként feltűnő nem állami biztonságpolitikai szereplők megjelenése is tovább éllette (illetve élteti) az itteni társadalmak egy jelentős részében, mint a multinacionális vállalatok. Mindezek következtében Kelet-Közép-Európában az 1989-90-ben bekövetkezett társadalmi-politikai fordulatot követő európaizálódás ellenére sem sikerült kialakítani és konszenzusos tartalommal megtölteni azt a modernizációs nemzetfogalmat, amelyre egyébként oly sokszor hivatkoznak a kelet-közép-európai politikusok, s amely valódi társadalmi modernizációvá dinamizálhatná a térség fejlődését. Ennek hiányában viszont a térség országai *sokkal inkább tárgyai, semmint alanyai saját fejlődésüknek*, s belátható ideig várhatóan azok is maradnak gazdasági, politikai és biztonságpolitikai szempontból egyaránt.

A kelet-közép-európai kisállamiság következményei

Közismert, hogy Kelet-Közép-Európa az európai kontinens olyan térsége, amelynek államai a 18. század végétől kezdődő modern nemzetfejlődés időszakában sem egyenként, sem pedig régióként nem voltak képesek önálló hatalmi tényezőként megjelenni a nemzetközi porondon. A térség államalakulatai a 19. és 20. században csupán tárgyai voltak a befolyási övezetekért vívott nemzetközi nagyhatalmi játszmáknak. Gazdasági-társadalmi elmaradottságuknak éppúgy szerepe volt ebben, mint a Bibó István által oly plasztikusan jellemzett „*kelet-európai kisállamiságnak*”.²³ Aligha túlzunk, ha azt állítjuk, hogy a nagyhatalmaktól való függés, az alávetettség, a korlátozott szuverenitás állandósult, már-már „*természetes*” állapota volt a térségnek (különösen a 20. században), s ennek alighanem még hosszú ideig meghatározó hatása lesz a kelet-közép-európai államok kül-, biztonság- és védelempolitikájára. Nem csak abban az értelemben, hogy térségünk társadalmában és politikai elitjeiben máig elevenen tovább élnek a függőség és alávetettség túlélését biztosító társadalmi-politikai technikák (pl. a pragmatizmus, a helyezkedés, az erősebbhez való csatlakozás, a garanciákhoz való merev ragaszkodás), de abból a szempontból is, hogy a kelet-közép-európai nemzetek számára még hosszú ideig komoly feladatot és kihívást jelent majd a szuverenitás körülményei közötti stratégiai gondolkodás elsajátítása.²⁴

Az elmúlt húsz esztendő eseményei vajmi keveset változtattak a kelet-közép-európai térség kisállami jellegén, sőt inkább csak tovább erősítették azt.²⁵ S nem csupán a Szovjetunió felbomlásával, Csehszlovákia szétválásával és Jugoszlávia szétesésével, de bizonyos értelemben a térség egyes országainak európai integrációjával is. Mert bár kétségtelen, hogy az Európai Unióhoz csatlakozó államok perspektivikusan komoly előnyre tettek szert az unión kívül rekedt társaikkal szemben, de új nemzetközi játéktérük paradox módon még kontrasztosabbá tette kisállamiságukat. S persze szegénységüket is, ami tovább korlátozza ezen országok külpolitikai és biztonságpolitikai szerepvállalásának lehetőségeit. A közhiedelemmel ellentétben ugyanis a térség legtöbb állama alapvetően nem elvi-politikai megfontolásokból vonakodik támogatni az ESDP ambíciózus fejlesztését, hanem egyszerűen azért, mert a biztonsága szempontjából jelenleg relevánsabbnak tekintett Észak-atlanti Szerződés Szervezetének tett felajánlásait is igen nehezen képes teljesíteni.

A nemzetközi kapcsolatok szakirodalmából már régen közismert, hogy jelentős befolyást csupán azok a „*nagyhatalmak*” képesek gyakorolni a nemzetközi

---

²³ Lásd erről BIBÓ István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, IN: BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*, II. kötet, Magvető, 1986. 185-265.

²⁴ Lásd VINCZE Hajnalka: *Egy közös európai stratégiai kultúra kialakításának esélyei*, IN: TAKÁCS Judit – TÁLAS Péter – VINCZE Hajnalka: *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikai dokumentumai*, III. kötet, ChartaPress Kft., Budapest, 2005. 15-25.

²⁵ A kisállamiság modern problémájáról igen hasznos magyar nyelvű összefoglalót ad: HÜVELY István (szerk.): *Kisállamok a globalizálódó nemzetközi rendszerben*, Európa Tanulmányok 7. MTA Politikai Tanulmányok Intézete, Budapest, 2003. 175.

zi rendszerre, amelyek rendelkeznek a hatalom formai és tartalmi elemeivel. Egy olyan időszakban pedig, amikor a nagyhatalmak közül az egyik „hiperhatalmi” státuszra tesz szert, az ún. másodlagos nagyhatalmak is gyakran csupán egymással összefogva járhatnak sikerrel e tekintetben. A nemzetközi erőssorrendben a nagyhatalmak mögé sorolt „középhatalmak” egyedül nem képesek hatékonyan fellépni, így a nemzetközi rendszert leginkább államcsoportokban vagy a nemzetközi szervezeteken keresztül igyekeznek befolyásolni. A szakértők az említett sor végére azokat a „kishatalmakat” állítják, amelyek sem egyedül, sem egy csoport tagjaként nem képesek jelentős hatást gyakorolni a nemzetközi rendszerre. Ez utóbbiaknak be kell érniük azzal, hogy biztonságpolitikai kompetenciájuk korlátozott, csak a nemzetközi rendszer egy-egy alrendszere, többnyire saját közvetlen környezetükre terjed ki, már persze akkor, ha a korábbiakban említett nagy- és középhatalmak ezt nem kérdőjelezik meg.

Amennyiben a fenti kritériumok alapján vizsgáljuk meg Kelet-Közép-Európa elmúlt másfél évtizedét, még inkább feltűnő a térség kisállami jellege. Az itteni államok kül- és biztonságpolitikai kompetenciája ugyanis meglepően korlátozottnak mutatkozik. A már korábban is említett kelet-közép-európai biztonságpolitikai opció kudarcra például azt sugallja, hogy biztonságpolitikai kompetenciájuk valójában nem terjedt túl saját határaikon.

Az Európai Unióba való belépést 2004 májusában sikerként, elsősorban külpolitikájuk történelmi sikereként élték meg a csatlakozó országok társadalmi és politikusai. Az ünnepi hangulat közepette kevés szó esett arról, hogy az integráció sok tekintetben kényszerpálya a kelet-közép-európai térség kisállamai szempontjából. A kívülmaradásból származó hátrányok miatt ugyanis nem volt reális alternatívája az EU-csatlakozásnak. Kevés szó esett arról is, hogy az unióba való belépés aktusa csupán annyit jelent, hogy a csatlakozó társadalmak az *európai periféria centrumából átléptek az európai centrum periferiájára*. A csatlakozás történelmi hozadéka pedig nem más, mint az érdekérvényesítés integráción belüli új lehetőségeinek megnyílása. Új, de korántsem könnyebb lehetőségeinek, hiszen a kelet-közép-európai kisállamoknak fokozottan számolniuk kell azzal, hogy az unión belüli kölcsönös függőség és határaiknak a „négy szabadság” általi átjárhatósága tulajdonképpen korlátozza képességeiket szuverenitásuk és autoritásuk teljes körű fenntartására. S ami talán ennél is lényegesebb: amennyiben nem tudják ellensúlyozni a gazdasági integráció kényszerét, s nem találják meg azokat a kulcsterületeket, amelyek ténylegesen megnyitják számukra az érdekérvényesítés új keretek közötti lehetőségeit, aligha lesz esélyük centrum periferiájáról való továbblépésre.²⁶

²⁶ VAS Mária Éva: *Nemzeti érdekérvényesítés a multilaterális diplomáciában*, Ph.D. értekezés, Budapest, 2002. 60.